

Ontwikkelingen in de linkerperiferie van de nominale constituent

FREEK VAN DE VELDE*

Abstract

This article argues that the Modern Dutch noun phrase (NP/DP) has acquired a new slot in its left periphery. This slot contains interpersonal modifiers, like focus particles, modal adverbs and other epistemic modifiers. On the basis of historical corpus inquiry it is shown how this slot has developed and how it has been accommodating more and more complex elements in the course of time. This diachronic evolution has consequences for the synchronic description of the noun phrase. Any synchronic structural description of the noun phrase, at whatever stage in the history of the language, has temporary status only.

I Inleiding

Woordvolgorde speelt niet alleen een belangrijke rol in de syntactische organisatie van de Nederlandse zin, maar ook in die van de nominale constituent (NP/DP)¹. Op beide niveaus wordt tegenwoordig interessant en intensief onderzoek gedaan naar de 'linkerperiferie', waar zich allerlei types elementen ophouden met bijzondere syntactische en semantische eigenschappen. In dit artikel wordt geargumenteed dat de Nederlandse NP in die linkerperiferie een positie heeft voor subjectieve, interpersoonlijke bepalingen, zoals focuspartikels of zinsadverbia. Aan de hand van diachrone data wordt duidelijk gemaakt dat deze positie, of 'kavel', vermoedelijk een Nieuwnederlandse innovatie is.

Vooraleer in §3 ingegaan wordt op de ontwikkeling van dit specifieke onderdeel van de Nederlandse NP, wordt in §2 eerst gezegd wat precies verstaan wordt onder de linkerperiferie in de functionalistische taalkunde.² In §4 worden de bevindingen in een ruimer verband geplaatst. Nadien volgt nog een besluit (§5).

* FWO-Vlaanderen / K.U. Leuven. Adres: Fac. Letteren, Blijde Inkomststraat 21, postbus 3308, BE-3000 Leuven. Ik wil hier graag Joop van der Horst bedanken en de deelnemers aan de 3^e Dag van de Nederlandse Zinsbouw. Ook dank aan de verschillende beoordelaars die de (gast)redactie van *Nederlandse Taalkunde* ingezet heeft om dit stuk van commentaar te voorzien. Dit artikel, en dan met name §5.3 en §5.4 is voor een stuk gebaseerd op mijn promotieonderzoek, aangevuld met nieuwe data. Vandaar dat in de betreffende secties nogal uitvoerig verwezen wordt naar eigen werk (vooral hfst. 8 in Van de Velde 2009a).

1 Ik ga hier verder niet in op de NP/DP-discussie (zie Abney 1987; Hewson 1991; Van Langendonck 1994; Hudson 2004; Escribano 2006; Van Eynde 2006). In de rest van dit artikel wordt de afkorting NP gebruikt.

2 Ik gebruik hier de term *functionalistische theorieën*, in plaats van *functionele theorieën*, om terminologische verwarring te vermijden bij het bespreken van 'functionele' domeinen (CP, DP ...) in formele theorieën.

2 De gelaagde structuur en de linkerperiferie van de zin en de NP

Het hele idee van een (linker)periferie hangt samen met een bijzondere opvatting van hoe zinnen in elkaar zitten. Zowel in formele als in functionalistische taalkundige theorieën wordt namelijk algemeen aangenomen dat zinnen een gelaagde structuur vertonen (zie Siewierska 1992, Butler 1996, 2003 en Butler & Taverniers 2008 voor modelvergelijkende overzichten).³ De hoogte van het niveau wordt in de formele modellen syntactisch gedefinieerd (bijvoorbeeld C-command), terwijl in functionalistische modellen het criterium meestal het semantische bereik (semantic scope) is.⁴

Met de linkerperiferie wordt verwezen naar talige elementen die hoog in de (semantisch-)syntactische boom zitten. In de formele grammatica gaat het om het CP-domein (zie bijvoorbeeld Van Gelderen 2009); in functionalistische modellen om de interpersoonlijke kwesties.⁵ Concreet gaat het onder meer om de volgende onderdelen van de syntaxis: illocutie, evidentialiteit, epistemische modaliteit, negatie, de zinsadverbia en de elementen die verbindingen met andere zinnen tot stand brengen, zoals voegwoorden en voegwoordelijke bijwoorden. Dat zijn echter allemaal noties die betrekking hebben op het niveau van de zin. Hoe zit het nu met de linkerperiferie van de NP?

Tussen de syntactische organisatie van de zin en die van de NP bestaan opvallende overeenkomsten, zoals opgemerkt is door Chomsky (1970), Jackendoff (1977), Paardekooper (1980), Abney (1987), Van Valin & LaPolla (1997), Bernstein (2001) en Rijkhoff (2002, 2008a, b, c). Net zoals de zin bestaat ook de NP uit laagjes: onderaan de lexicaal-semantische, en bovenaan de functionele.

Doorgaans wordt aangenomen dat de determinator helemaal bovenaan in de structuur zit, en zo het sluitstuk vormt van de NP. De determinator wordt dan meestal gezien

- 3 Het idee van gelaagdheid is trouwens ook terug te vinden in de pre-generatieve traditie. Voor de Nederlandse taalkunde kan bijvoorbeeld het uitstekende werk van Van der Lubbe (1958) genoemd worden. In de functionalistische benadering is gelaagdheid het duidelijkst aanwezig in de zgn. structureel-functionalistische modellen. Daarmee worden theorieën bedoeld die een geformaliseerde structuur bieden voor de analyse en de generering van zinnen (zie Butler 2003), zoals Role & Reference Grammar (zie Van Valin 2005), Functional Grammar (zie Dik 1997a, b) en de opvolger daarvan, Functional Discourse Grammar (zie Hengeveld & Mackenzie 2008). Niet-structurele functionalistische modellen zijn bijvoorbeeld de Emergent Grammar (Hopper 1987), het daarmee verwante grammaticalisatieonderzoek (Hopper & Traugott 2003), de functionalistisch georiënteerde constructiegrammatica (Croft 2001; Croft & Cruse 2004), de gebruiksgebaseerde taalkunde (Barlow & Kemmer 2000; Tummers e.a. 2005; Verhagen 2005; Fischer 2007: hfst. 7), de Columbia School of Linguistics (Huffmann 2001) en de Framework-free grammatical theory (Haspelmath 2010). Hoewel de niet-structureel functionalistische modellen een algemene georganiseerde gelaagde structuur vaak al dan niet beslist afwijzen, zijn de algemene ideeën over het syntactische niveau waarop domeinen zoals illocutie, modaliteit, tempus e.d. opereren, ook hier terug te vinden.
- 4 De notie bereik moet hier ruimer verstaan worden dan breed en smal bereik van kwantoren: bereik speelt ook een rol bij adverbia, bij modale hulpwerkwoorden etc. (zie b.v. Pafel 1993). Aangezien het bereik in de formele aanpak vaak berekend wordt op basis van C-command, is de tegenstelling tussen de functionalistische en de formele opvatting in feite ook weer niet zo scherp.
- 5 Verder bouwend op inzichten van Halliday & Hasan (1976) (zie ook Halliday & Matthiessen 2004) wordt in heel wat functionalistische modellen een onderscheid gemaakt tussen het representatieve domein, waar (lexicaal-) semantische kwesties thuishoren en het interpersoonlijke domein, waar pragmatische kwesties (in de brede zin van het woord) thuishoren, zoals de uitdrukking van sprekersattitude en de organisatie van het discours. Soms wordt voor dat laatste aspect een apart, tekstueel domein voorzien. Die laatste opvatting wordt hier niet gevolgd.

als een complex, zodat ook predeterminatoren (soms ook kwantoren genoemd), die aan het lidwoord voorafgaan, ertoe behoren. Soms wordt in de syntactische boomstructuur ook een plaats ingeruimd voor een speciale Focusprojectie, die in cartografische benaderingen afwijkingen in de reguliere adjectiefvolgorde regelt (zie bijvoorbeeld Scott 2002: 113). Ook in functionalistisch georiënteerde modellen vormen de functionele noties die met de determinator geassocieerd worden (definietheid, deixis, identificeerbaarheid ...) de hoogste lagen.⁶ Als we de nabepalingen even buiten beschouwing laten, levert dat een structuur op zoals in (1), waarin de beletseltkens gebruikt worden om geen uitspraken te doen over fijnere onderscheidingen, zoals predeterminatoren of verschillende klassen van adjectieven.

(1) [NP ... D ... [... A ... [... N]]]

3 Kopbepalingen

3.1. De syntaxis en semantiek van de kopbepalingen in het hedendaags Nederlands

De opvatting dat de determinator het sluitstuk vormt van de NP conflicteert op het eerste gezicht met de observatie die al lang bekend is uit de descriptief-structurele grammatica dat er boven het determinatorcomplex nog elementen kunnen zitten. Het gaat dan om wat Payne & Huddleston (2002: 436-439) *perifere bepalingen* (*peripheral modifiers*) noemen. Te onzent zijn ze door De Groot (1949) *bepalingspartikels* genoemd, door Van der Lubbe (1958) *vrije bepalingen* en door Paardekooper (1971) *kopbepalingen*, een term die nadien ook gebruikt is door Vandeweghe (2000: 184), die ze samen met de *staartbepalingen* onder de *marginale bepalingen* brengt.⁷ Enkele voorbeelden:

- (2) **zelfs** de infrastructuur
(Nieuwnederlands: Google)
- (3) **vermoedelijk** een vechtpartij
(Nieuwnederlands: Google)

6 Functional Discourse Grammar vormt een uitzondering, omdat het naast determinatoren ook plaats biedt aan attitudele bepalingen op het interpersoonlijke niveau (zie Van de Velde 2007b en Hengeveld 2008).

7 Dat Van der Lubbe van *vrije bepalingen* spreekt en Vandeweghe het naast kopbepalingen ook over *staartbepalingen* heeft, heeft hiermee te maken dat de perifere bepalingen ook wel achterop kunnen staan. In Van de Velde (2009a: 122-125 en passim) argumenteer ik dat kop- en staartbepalingen niet zomaar over een kam geschoren kunnen worden. Staartbepalingen zijn, net zoals andere nabepalingen (zie o.a. Sturm 1986; Van der Horst 1995: 278; Verhaar 1998: 102; Plank 2003b: 346; Croft 2009), niet zo goed geïntegreerd in de NP. Dat betekent dat staartbepalingen die tussen het nomen en een PP als attributieve nabepaling staan, type *de laatste foto misschien van Michael Jackson*, niet per se diep in de NP zitten, zoals een van de anonieme beoordelaars suggereert. Dat is alleen zo als de PP *van Michael Jackson* een heel hechte band met het nomen heeft, wat inderdaad de standaardanalyse is in de generatieve traditie, maar wat in de zojuist aangehaalde publicaties aangevochten wordt. De hele kwestie van de nabepalingen wordt in dit artikel niet aangesneden. Ik zal me hier concentreren op de kopbepalingen.

Sommige referentiegrammatica's verliezen de kopbepalingen uit het oog, en als ze wel beschreven worden, worden ze niet als een integraal onderdeel van de NP gezien. Zo bijvoorbeeld in de ANS (Haeseryn e.a. 1997). Inderdaad wil niet iedereen *zelfs* en *vermoedelijk* in (2) en (3) meteen tot de NP rekenen. In heel wat zinnen kan immers getwijfeld worden of dit soort adverbia niet veeleer op zinsniveau opereert. Voorbeeld (4) kan in principe op twee manieren geanalyseerd worden: als (5) of als (6).

- (4) De man had **vermoedelijk** een hersenschudding opgelopen.
(Nieuwnederlands: Google)
- (5) [_{NP} vermoedelijk een hersenschudding]
- (6) [_{AdvP} vermoedelijk] ... [_{NP} een hersenschudding]

Toch zijn er ook voorbeelden waarin moeilijk te ontkomen valt aan de geïntegreerde analyse, met het adverbium als structureel onderdeel van de NP. Dat is bijvoorbeeld het geval wanneer het adverbium in de PP staat.

- (7) Een supporter uit Hengelo is met **vermoedelijk** een hersenschudding naar het ziekenhuis in Stadskanaal gebracht.
(Nieuwnederlands: Google)

Syntactisch gezien ligt een analyse als (8) het meest voor de hand. Dat is trouwens ook voor Payne & Huddleston (2002) de reden om kopbepalingen tot de NP te rekenen. Ook semantisch gezien moet het voorbeeld zo gelezen worden dat *vermoedelijk* alleen bereik heeft over de NP *een hersenschudding*. De rest van de zin wordt niet in twijfel getrokken.

- (8) [_{PP} met [_{NP} vermoedelijk een hersenschudding]]

Een andere context is wanneer het adverbium en (de rest van) de NP samen aan het vervoegd werkwoord voorafgaan. Op grond van de V2-eigenschappen van het Nederlands mogen we ervan uitgaan dat ze samen één constituent vormen (zie ook Barbiers 1995: 64-65).⁸

- (9) **Zelfs** een hersenschudding die Nella Bijlsma drie weken geleden opliep door een val met een van haar paarden, kon haar er niet van weerhouden om voor eigen publiek tot het uiterste gaan.
(Nieuwnederlands: Google)
- (10) [_{NP} zelfs een hersenschudding]

8 In Van de Velde (2009a) heb ik bezwaren genoemd bij deze syntactische test, maar ook oplossingen in de vorm van nog een bijkomende syntactische test (zie Van de Velde 2009a: 295-297 voor de details, die hier te ver zouden voeren).

Verder zijn er ook gevallen als (11), waarin het adverbium vóór de tweede, gecoördineerde NP *een gebroken kaak* staat.⁹

- (11) De vrouw heeft een gapende hoofdwond en **vermoedelijk** een gebroken kaak, aldus de politie dinsdag.
(Nieuwnederlands: Google)

Samengevat: als het gaat om de linkerperiferie van de NP, dan lijkt het erop dat er een ‘kavel’ (‘slot’) is ter linkerzijde van de determinator voor kopbepalingen. De structuur in (1) moet dus uitgebreid worden tot de structuur in (12), waar de afkorting M gebruikt wordt voor de kopbepaling (K is in sommige benaderingen al gereserveerd voor casus). De kavel voor kopbepalingen kan net zoals de kavel voor adjectieven herhaaldelijk ingevuld worden (*op straffe van misschien zelfs de dood*), zie Van de Velde (2009a: 40, 317-318).

- (12) [_{NP} M [... D ... [... A ... [... N]]]]

De kopbepalingen hebben een breed semantisch bereik, over alle andere bepalingen in de NP. Bovendien behoren ze tot het interpersoonlijke, subjectieve domein: het gaat om modale adverbia (*vermoedelijk*, *misschien* etc.), om taalhandelingsadverbia (*eerlijk gezegd*) die zich ook op zinsniveau in de perifere, functionele schillen ophouden. Wellicht het frequentst zijn echter de focuspartikels. Ook focuspartikels zijn subjectief, wat zowel uit de betekenis als de vormelijke eigenschappen blijkt. Hoewel de betekenis vaak moeilijk te beschrijven is (zie König 1991: 69-76), wordt er in de literatuur vaak op gewezen dat ze de houding of de verwachting van de spreker tegenover de representatieve inhoud uitdrukken (zie onder anderen Nevalainen 1991: 76-83, Harbert 2007: 32, en voor het Nederlands De Groot 1949: 96, Van der Lubbe 1958: 149, Foolen 1993: 33 en Barbiers 1995: 47, 49, 60). Wat de vormelijke eigenschappen van de focuspartikels betreft, wordt in Van de Velde (2009a: 161) geargumenteed dat ze niet gemakkelijk onder het bereik van de constituentnegatie te brengen zijn, zie (13), dat ze zich slecht laten vervangen door een pronominale vorm, zie (14), dat ze niet bevroegd kunnen worden, zie (15), en dat ze graag uiterst links staan, zie (16), allemaal eigenschappen die sporen met de symptomen van subjectieve elementen, zoals opgesomd door Company (2006a, b) en De Smet & Verstraete (2006), zie verderop.

- 9 Deze test is niet opgenomen in Van de Velde (2009a), omdat het statuut van coördinatie als constituentietest omstreden is. Zo zou verdedigd kunnen worden dat de coördinatie hier niet twee NPs verbindt, maar twee zinnen, waarin overeenkomstige stukken gedeeld zijn (*en de vrouw heeft vermoedelijk een gebroken kaak*), een analyse waar ik weliswaar zelf niet veel in zie, maar die in de literatuur wel voorkomt (zie Van Oirsouw 1987:9 voor een lijstje). Op die manier zou het adverbium hier toch op zinsniveau kunnen zitten. Daar komt nog bij dat er in de literatuur aan getwijfeld wordt of coördinatie altijd elementen verbindt met dezelfde categoriale status (Haspelmath 2007), en of het resultaat wel een constituent is (Croft 2001: 189). Op aanmoediging van een anonieme beoordelaar heb ik coördinatie hier niettemin alsnog toegevoegd als onderscheidende context voor het aanhechtingsniveau van kopbepalingen. Diezelfde beoordelaar wijst op nog een andere test, namelijk het gebruik van kopbepalingen bij NPs die zelfstandig het antwoord op een vraag vormen (*Wie wist van de val van de regering? Alleen Jan*). Ook hier geldt dat we mogelijk te maken hebben met ellipsis, waardoor de NP eigenlijk een soort verkorte zin is (zie Sadock & Zwicky 1985: 187-188). Ik laat deze test hier verder buiten beschouwing, ook omdat het in corpusdata om een minder frequente constructie gaat.

- (13) *geen zelfs een hersenschudding
- (14) #zo (*bedoeld: zelfs*) een hersenschudding
- (15) welke/hoe/wat voor een hersenschudding? *zelfs
- (16) *een zelfs hersenschudding

Andere zinsadverbia op deze positie vertonen precies hetzelfde syntactische gedrag.

3.2 Het ontstaan van een kavel voor kopbepalingen

Het meest bekende en meest frequente type kopbepalingen in het hedendaags Nederlands zijn de focuspartikels. Modale zinsadverbia zoals *vermoedelijk*, *misschien* etc. zijn beslist zeldzamer op die positie. Als we de oorsprong van het syntactische patroon van NPs met kopbepalingen willen vinden, maken we wellicht het meest kans door ons allereerst toe te spitsen op de focuspartikels.

Op basis van corpusonderzoek dateert Hoeksema (2002: 55) het ontstaan van focuspartikels in het Vroegnieuwlands in de tweede helft van de 16^e eeuw. In Van de Velde (2009a: 298) worden enkele Middelnederlandse voorbeelden gegeven, maar wellicht zijn ze dan nog niet erg frequent. De vraag is nu wanneer de focuspartikels syntactisch gezien ondubbelzinnig bij de NP *thuishoren* als kopbepaling. In §3.1 zijn drie syntactische contexten besproken waarin dat het geval is: ten eerste de situatie waarin de kopbepaling en de NP samen vóór het vervoegd werkwoord in declaratieve hoofdzinnen staan, ten tweede de situatie waarin de kopbepaling bij een gecoördineerde NP hoort, en ten derde de situatie waarin de kopbepaling binnenin de voorzetselgroep staat.

Wat de eerste context betreft, zijn er in het Middelnederlands al gevallen met focuspartikel *ook*.¹⁰

- (17) **ooc** dese sonde neemt gode sijn ontfermherteicheit
'Ook deze zonde wekt bij God diens medelijden op'
(Middelnederlands: Van de Velde 2009a: 298)
- (18) **Oock** die grove urijn sal hi mede besien
'Ook de grove urine (de excrementen) zal hij mee onderzoeken'
(Middelnederlands: Van de Velde 2009a: 298)

Dit is echter niet zo'n goed criterium om te beslissen over het NP-interne statuut van *ook*. In het Middelnederlands staat het V2-principe nog niet zo sterk, en kan het doorbroken worden door zinsadverbia (Van der Horst 2008: 538), zoals blijkt uit voorbeeld (19), waarin het bijwoord *nochtan* (hier in de betekenis 'bovendien') samen met een NP vóór het vervoegd werkwoord staat. Een analyse waarin *nochtan* een kopbepaling bij *dat ors* is, is op semantische gronden weinig plausibel.

¹⁰ Ik houd me hier aan de volgende periodisering: Oudnederlands (tot 1200), Middelnederlands (1200-1500), Nieuwnederlands (vanaf 1500).

- (19) Nochtan dat ors doet mere.
 ‘Het paard is bovendien nog tot meer in staat’
 (Middelnederlands: MNW s.v. nochtan)

In het Middelnederlands vallen echter ook gevallen op te tekenen als (20), waarin het focuspartikel *ooc* tot de NP *de maelderye* lijkt te horen, al hangt dat, zoals gezegd in voetnoot 9, ook af van hoe de coördinatie precies geanalyseerd wordt.

- (20) Verent op Sente Mertens dach, doe men de wijnassise, de bierassise ende **ooc** de maelderye scinderde
 ‘Verleden jaar op Sint-Maartensdag, toen men de wijnbelasting, de bierbelasting en ook het maalrecht schatte’
 (Middelnederlands: MNW s.v. malerie)

Een sterkere aanwijzing dat focuspartikels syntactisch bij de NP horen, vormen dus de gevallen waarin ze in de PP staan, maar die zijn in het Middelnederlands niet zo gemakkelijk te vinden. Wat in de buurt komt, is het patroon met *alleen* na *dan*, zoals in (21), maar het is niet zeker of *dan* wel een PP inluit.

- (21) Nemmeer schepe en hadden aldaer ghewest dan allene dat schep
 ‘Nooit waren daar andere schepen geweest, dan alleen dat schip’
 (Middelnederlands: MNW s.v. nemmee)

Het eerste ondubbelzinnige voorbeeld dat ik heb kunnen vinden, is het volgende, gedateerd 1564:

- (22) Tgroene ... vande rivieren, met **oock** diverssche boomkens
 (Nieuwnederlands: Van de Velde 2009a: 301)

Vanaf het Vroegnieuwonderlands lijken focuspartikels zich steeds vaker in de NP te nestelen, zoals blijkt uit het kwantitatieve onderzoek in Bouma e.a. (2007) en Van de Velde (2009a: 301-309). De oorzaak daarvan moet vermoedelijk gezocht worden in het universele proces van *reordering to adjacency* (Harris & Campbell 1995: 220-224, 237), de tendens waarbij twee taalelementen die ten gevolge van een heranalyse semantisch bij elkaar gaan horen, ook bij elkaar geplaatst worden. Eerst ontwikkelen focuspartikels zich uit predicaatsadverbia (zie Traugott 2006), en nadien worden ze bij hun semantisch complement geplaatst.

3.3 *Uitbreiding van de kavel voor kopbepalingen*

Het gebruik van kopbepalingen in de NP raakt in de loop van het Nieuwnederlands steeds beter ingeburgerd. Dat blijkt niet alleen uit de toegenomen frequentie van NP-interne focuspartikels (zie §3.2), maar ook uit het feit dat de kavel in kwestie steeds drukker

bevolkt wordt: na verloop van tijd biedt hij niet alleen plaats aan focuspartikels, maar ook aan focuspartikelclusters, en nog later aan epistemisch-modale zinsadverbia.

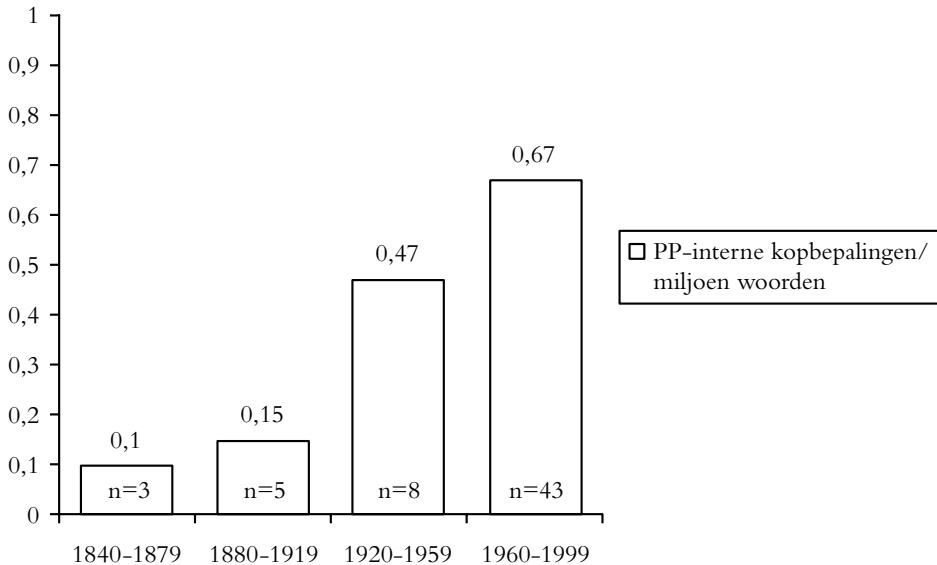
Focuspartikelclusters zijn vormen als *zelfs maar*, *toch ook*, *nog maar*, die diachroon veld winnen na de opkomst van de eenvoudige focuspartikels (zie Hoeksema 2002: 57). De NP-interne partikelclusters lijken te dagtekenen van de 17^e eeuw (Van de Velde 2009a: 310).

Vormrijkere modale adverbia bij NPs in PPs zijn van nog latere datum. De oudste voorbeelden die ik heb kunnen vinden, zijn van de jaren 60 van de 19^e eeuw:

- (23) Wee hem echter, wanneer hij kleine inkoop van Consols moet doen, want de verpligte overschrijving daarvan bij de Engelsche Bank, aldaar, bij gebrek aan administratiekantoren gelijkstaande met de overschrijving hier te lande aan het Grootboek, ontroofd hem dan ligt den geheelen morgen voor **misschien** een enkelen halven kroon!
(Nieuwnederlands: De Gids – 1860)
- (24) Met uitzondering van **wellicht** één stukje over Prof. K.'s pas verschenen Inleiding tot het Oude Testament, wensch ik mij uitsluitend te bepalen bij het vak der min of meer moderne litteratuur-geschiedenis
(Nieuwnederlands: WNT s.v. uitzondering – 1861)
- (25) Wij loopen nu eenmaal wat onze kleeding betreft, aan den leiband van **wellicht** den winderigsten fat met het leêgste hoofd uit deze stad
(Nieuwnederlands: WNT s.v. winderig – 1864)
- (26) Alleen gebleven, in **misschien** het laatste oogenblik van verademing dat haar zal geschonken worden, stort Ada hare aandoeningen uit in de volgende alleenspraak
(Nieuwnederlands: De Gids – 1869)

Dit type constructie begint pas op te vallen in teksten vanaf de tweede helft van de twintigste eeuw (Zaalberg 1975: 22; Van Bree 1996: 294; Van den Toorn 1997: 544; Van der Horst & Van der Horst 1999: 299), en kwantitatief onderzoek maakt duidelijk dat ze inderdaad stelselmatig frequenter geworden zijn in die periode (zie Van de Velde 2009a: 316-317). Voor de periode voordien zijn geen cijfers voorhanden. Daarom heb ik in twee wat grotere corpora onderzocht hoe vaak het syntagme met een PP-intern zinsadverbium voorkomt. Het gaat hier om het corpus *De Gids* en het corpus *Literom*. Het eerste is een scan van de jaargangen 1837-1936 van het algemeen cultureel en literair tijdschrift *De Gids*. Het tweede is een gedigitaliseerde verzameling van interviews en recensies over de Nederlandse literatuur vanaf 1900. Beide corpora zijn bevraagd met behulp van de Abundantia Verborum software (Speelman 1997). Uiteraard is het ondoenlijk om alle PPs, alle zinsadverbia en alle determinatoren in het onderzoek te betrekken. Wat de voorzetsels betreft, is gezocht op *aan*, *bij*, *in*, *met*, *op*, *uit*, *van*, *voor*. De onderzochte adverbia zijn *allicht*, *eventueel*, *misschien*, *mogelijk*, *toevallig*, *vermoedelijk*, *waarschijnlijk* en *wellicht*. Wat de determinatoren betreft, is alleen gekeken naar de lidwoorden, al dan niet in verbogen vorm. De beide geraadpleegde corpora beslaan de periode 1840-1999, in totaal 160 jaar, opgedeeld in vier

periodes van veertig jaar. De volgende grafiek laat zien dat PP-interne kopbepalingen stelselmatig frequenter worden door de tijd heen.¹¹

Natuurlijk vormen deze cijfers alleen maar indirecte evidentie voor het idee dat het patroon populairder is geworden in het afgelopen anderhalve decennium. Het gaat maar om een steekproef, en het is niet uitgesloten dat andere factoren, die in dit onderzoek verborgen blijven, een belangrijke rol spelen. Niettemin bieden deze cijfers ondersteuning voor wat in de net genoemde publicaties opgemerkt is.

Met de focuspartikels, partikelclusters en de epistemisch-modale zinsadverbia is het arsenaal kopbepalingen nog niet uitgeput. In Van de Velde (2009a: 318-339) wordt geargumenteed dat de kavel voor kopbepalingen ook beschikbaar is voor complexe elementen die met een term van Van der Horst (2008: 1896) *zinsbrokken* genoemd worden, ter vertaling van Lakoffs *syntactic amalgams* (zie ook Levinson 1983: 164). Dat zijn stukken zin (CPs), die vaak (maar niet altijd) op zichzelf beschouwd onvolledig zijn doordat er argumentposities niet ingevuld zijn. De gevallen zoals (31) staan bekend als *transparante vrije relatiefzinnen* (zie Wilder 1999).

¹¹ De corpusgroottes per periode: 1840-1879: 29.271.500 tokens; 1880-1919: 32.296.046 tokens; 1920-1959: 16.972.422 tokens; 1960-1999: 64.384.645 tokens. Een beoordelaar merkt op dat de resultaten meer betrouwbaar zouden zijn als het voorkomen van PPs met kopbepalingen vergeleken zou worden met het voorkomen van PPs zonder kopbepalingen. Dat is een terechte opmerking, maar de praktische haalbaarheid heeft hier de doorslag gegeven om toch een andere methode te volgen. Het is namelijk niet doenlijk om alle PPs met een kopbepalingloze NP als complement uit de beide corpora te halen.

- (27) In een van de afleveringen uit **ik meen** de jaargang '48/'49 deed Bert Natter (de latere uitgever van Appie Baantjer) een heuse vondst voor het Letterkundig Museum: een recensie van Simon van het Reves De avonden, geschreven door een leerling van het Amsterdams Lyceum, Remco Campert.
(Nieuwnederlands: Literom – 1996)
- (28) Een merkwaardig en boeiend experiment heeft H.J. de Roy van Zuydewijn, een debutant met **naar ik meen** een Propria Cures-verleden, uitgehaald in zijn eerste bundel De visionair.
(Nieuwnederlands: Literom – 1984)
- (29) Dit alles is niet het werk van een Vlamingenhater, het is integendeel het werk van **zoals Jozef Delen mij heeft omschreven**: een minnaar van Vlaanderen!
(Nieuwnederlands: Literom – 1981)
- (30) Als je zakte voor **zeg maar** dat eindexamen filosofie, dan verspeelde je je kans om de vierde gelofte af te leggen, de speciale gelofte van de jezuiten aan de paus.
(Nieuwnederlands: Literom – 1980)
- (31) Er kwam **wat je noemt** een literaire kant aan het werk
(Nieuwnederlands: Google)

Oudere, 19^e-eeuwse voorbeelden zijn moeilijk te vinden, maar helemaal uitgesloten zijn ze zeker niet:

- (32) Zoo ten minste is het mij, en **ik geloof** de meesten van hen die de uitvoering te Bayreuth bijwoonden, gegaan.
(Nieuwnederlands: De Gids – 1876)

Het vroegste PP-interne geval in mijn corpusdata is het volgende:

- (33) Van den heer P. Brooshooft, die in Zijn meisje komt uit van zijn komische kracht en van zijn aanleg als tooneelschrijver had doen blijken, wist de heer van Lier de toezegging te verkrijgen van, **ik meen** een drietal, oorspronkelijke tooneelspelen, welke in den loop van het seizoen zullen worden vertoond.
(Nieuwnederlands: De Gids – 1885)

Maar ze zijn dan nog vrij zeldzaam. Het in het hedendaags Nederlands hoogfrequente zinsbrok *zeg maar* komt in het corpusmateriaal dat hier geraadpleegd is, vóór 1968 überhaupt niet PP-intern voor. Mogelijk zijn dit soort kopbepalingen een beetje, maar waarschijnlijk dus niet veel jonger dan de daarnet besproken adverbia.

Voor de analyse van dit soort constructies, die onder de aandacht gebracht zijn door McCawley (1988, hfst. 22), doen verschillende voorstellen de ronde. In de formele taalkunde is geopperd dat in dergelijke gevallen twee (boom)structuren in elkaar geschoven zijn (zie o.a. Van Riemsdijk 2000a, b, 2001 en De Vries 2003).

- (34) In oktober verleden jaar stierf David King in **wat leek op** een afrekening.
(Nieuwnederlands: Google)

- (35) Boom 1: In oktober verleden jaar stierf David King in een afrekening.
 Boom 2: wat leek op een afrekening

In dit artikel sluit ik me aan bij die analyse, maar voor een goed begrip van deze complexe structuren moet ook nog een beroep gedaan worden op het principe van *analogie* (Anttila 2003; Fischer 2008). Bij het in elkaar schuiven van twee boomstructuren wordt namelijk de semantische analogie met andere kopbepalingen uitgebuit. Toegepast op het voorbeeld in (34): het in elkaar schuiven van beide stukken wordt vergemakkelijkt omdat *wat leek op* semantisch in de kavel voor kopbepalingen past. Net zoals de zinsadverbia *misschien*, *mogelijk* etc. drukken de zinsbrokken epistemische noties uit (zie ook Zwart 2006 en Van de Velde 2009a: 331-332). Hier drukt *wat leek op* uit dat de spreker zich niet wil laten vastpinnen op *een afrekening*. De verschuiving van *lijken op X* naar *niet helemaal zeker X* is een pragmatische versterking (zie Brinton 1996: 244 en Fischer 2007: 308 voor eenzelfde proces van pragmatische versterking bij epistemische parentheses van het type *denk ik*). Als die epistemische betekenis er niet is, dan lijdt de grammaticaliteit van de constructie daaronder. Dat kan geïllustreerd worden aan de hand van (37), waarin de epistemische betekenis van (36) weggewerkt is. Die zin is misschien niet helemaal ongrammaticaal, maar normaler is toch om hier een niet-vrije relatiefzin te gebruiken met het onbepaalde voornaamwoord *iets* als antecedent (*iets wat even indrukwekkend was als...*).

- (36) Typisch voor het werk van Heringa/Van Kalsbeek is de opbouw van hun beelden rond een kern die meestal uit een realistisch object bestaat dat wordt ingebed in **wat misschien nog het best omschreven kan worden als** een driedimensionaal schilderij.
 (Nieuwnederlands: Google)
- (37) ²Typisch voor het werk van Heringa/Van Kalsbeek is de opbouw van hun beelden rond een kern die meestal uit een realistisch object bestaat dat wordt ingebed in **wat even indrukwekkend was als** een driedimensionaal schilderij.

Naast de semantische overeenkomst tussen de zinsbrokken en de andere kopbepalingen worden in Van de Velde (2009a: 328-339) nog andere argumenten besproken voor een analogiewerking. Een van die argumenten zijn de vormaanpassingen die de zinsbrokken ondergaan. Dat kan geïllustreerd worden aan de hand van voorbeeld (31). ‘Boom 2’ is hier: *wat je noemt een literaire kant aan het werk*. Binnen deze vrije relatiefzin is het predicatieve complement *een literaire kant aan het werk* na het vervoegd werkwoord op de tweede zinspool geplaatst, door ‘extrapositie’. Dat kan normaal gesproken niet in het hedendaags Nederlands. Dat blijkt bijvoorbeeld uit (39).

- (38) Unesco gaf ons duidelijk te kennen dat het dat geen goed idee vindt
 (Nieuwnederlands: Google)
- (39) *Unesco gaf ons duidelijk te kennen dat het dat vindt geen goed idee

De reden waarom (31) afwijkt, is omdat de extrapositie van het complement de constructie analogisch afstemt op andere, eenvoudigere kopbepalingen, die integraal vóór het nomen staan. We hebben hier vermoedelijk opnieuw te maken met wat in §3.1 *reordering*

to *adjacency* is genoemd. Door de extrapositie komt het zinsbrok (*wat je noemt*) ‘in gesloten formatie’ in de kavel voor kopbepalingen, zie (40). Zonder de extrapositie is de kopbepaling discontinu, zie (41).

(40) [_{NP} [_M **wat je noemt**] [_D een [_A literaire [_N kant]]]]

(41) [_{NP} [_M **wat je ...**] [_D een [_A literaire [_N kant]]] [_M ... **noemt**]]

4 Het grotere verhaal: diachrone ontwikkelingen in de nominale constituent

De opkomst en uitbreiding van de kavel voor kopbepalingen zoals besproken in §3.2 en §3.3 is geen geïsoleerde ontwikkeling, maar houdt verband met andere veranderingen die zich in de loop van de geschiedenis hebben voorgedaan in de Nederlandse NP.

De laatste decennia is er binnen het historisch-syntactische onderzoek veel aandacht voor de regelmaat van diachrone syntactische processen (zie Van de Velde 2009a, hfst. 4). Dat lijkt een voor de hand liggend onderzoeksprogram, maar nog niet zo lang geleden waren veel taalkundigen daar nog vrij pessimistisch over.

[S]yntactic change is the area of historical linguistics which has been least thoroughly researched. As a consequence, many statements concerning the general nature of syntactic change must be considered highly tentative. (Hock 1986: 378)

In the last fifteen years some very negative views have been expressed in the literature on the very possibility of doing diachronic syntax, variously questioning or denying the possibility of identifying syntactic change, doing syntactic reconstruction (...), and of formulating a theory of language change. (Harris & Campbell 1995: 8)

Niet iedereen heeft zich neergelegd bij die negatieve instelling, die terug te voeren valt tot De Saussure (1955: 131, 134). De samenhang van syntactische veranderingen is zowel in de formele traditie verdedigd, o.a. in het werk van Lightfoot (1979) tot Roberts (2007), als in de functionalistische hoek, waar het onderzoek vanaf Li (1977) in een stroomversnelling komt. Belangrijk is het werk van Harris & Campbell (1995), die een model voorstellen waarin de vrijheidsgraden van syntactische verandering aanzienlijk ingeperkt worden, maar nog meer invloed heeft het onderzoek binnen de grammaticalisatietheorie (zie Hopper & Traugott 2003) gehad. Het is hier niet de plaats om de belangrijkste thema's, laat staan alle nuances uit de grammaticalisatieliteratuur uit de doeken te doen, maar een specifiek aspect ervan moet in dit artikel wel aangekaart worden, omdat het m.i. bijdraagt tot het inzicht in de hier geschetste ontwikkeling. Ik heb hier op het oog wat bekend staat als *subjectificatie*, een diachroon semantisch proces dat vaak, maar niet altijd samengaat met grammaticalisatie (Traugott 1982, 1989, 1995, 2010; Stein & Wright 1995; Traugott & Dasher 2002; De Smet & Verstraete 2006; Athanasiadou e.a. 2006; Cornillie & Delbeque 2006).

Traugott (1989) verstaat onder subjectificatie de tendens waarbij elementen die gebruikt worden ter uitdrukking van betekenissen op het representatieve domein, gerekruteerd worden om interpersoonlijke betekenissen uit te drukken. Dat semantische

perspectief kan ook vertaald worden naar de syntaxis: woorden die gebruikt worden in de lagere schillen (VP, representatieve niveau ...), worden ingezet op de hogere schillen (CP, interpersoonlijke niveau ...). Subjectificatie is dus de naam voor een algemene tendens van elementen om diachroon hoger in de syntactische boom te klimmen, wat net zoals grammaticalisatie een eenrichtingsproces is (zie Traugott 1995: 45-49).

Een klassiek voorbeeld van een subjectificatieproces is de ontwikkeling van de modale hulpwerkwoorden. Het gebruik van het hulpwerkwoord *kunnen* om epistemische modaliteit uit te drukken, zoals in (43), is van latere datum dan het gebruik als dynamisch-modaal hulpwerkwoord ('in staat zijn'), zoals in (42) (zie Palmer 2001 voor de gebruikte terminologie). Epistemische modaliteit is subjectiever, heeft een breder semantisch bereik en zit daarom ook hoger in de syntactische boom (zie ook voetnoot 4).

- (42) ande thie then seluan wisduom mid sconemo gesprache **kunnon** vurebringan
'en die diezelfde wijsheid met fraaie woorden **kunnen** verkondigen'
(Oudnederlands: LW 018,07)
- (43) Er **kan** iets zeer onbetamelijks en laakbaars gebeurd zijn
(Nieuwnederlands: WNT s.v. kunnen)

Subjectificatie wordt in de vakliteratuur niet altijd precies gedefinieerd. Er blijken allerlei, nogal verschillende semantische processen onder verstaan te worden waarbij de houding van de spreker op een of andere manier in het geding is. Die vaagheid draagt beslist niet bij tot de bruikbaarheid van het concept in de diachrone syntaxis. Recent onderzoek heeft echter aangetoond dat subjectificatie gepaard gaat met systematische effecten op de vorm van het taalteken (zie Company 2006a, b en De Smet & Verstraete 2006, en eerder ook al Verhagen 1995), zoals vervanging door een pronominale vorm, bevroegbaarheid, de mogelijkheid om onder het bereik van een ontkenning te vallen en een algemene verbreding van het semantische bereik (zie §3.1 voor een toepassing van deze criteria). Als elementen diachroon dit soort gedrag gaan vertonen, heten ze gesubjectiviseerd te zijn.¹²

In Van de Velde (2009a) wordt bepleit dat de Nederlandse NP in de loop van de geschiedenis voortdurend allerlei grammaticalisatie- en subjectificatieprocessen doormaakt heeft, en dat die processen een samenhang vertonen. Die vaststelling sluit aan bij de observaties in het functionalistische pioniersartikel van Adamson (2000), waarin ze het idee van diachrone linkswaartse verplaatsing in de zin uitbreidt naar het niveau van de NP, en aantoont dat adjectieven naar links opschuiven en een breder bereik krijgen wanneer ze semantisch gezien een proces van subjectificatie ondergaan. Het typevoorbeeld is het Engelse adjectief *lovely*, dat oorspronkelijk descriptieve betekenissen had ('vriendelijk' of

¹² Als subjectificatie onder andere een verbreding van het bereik inhoudt, dan ligt het zoals gezegd voor de hand het in verband te brengen met het in de formele grammatica populaire idee van diachrone linkswaartse verplaatsing, of opwaartse heranalyse ('omhoog in de syntactische boom'), zoals verdedigd in het werk van Roberts & Roussou (2003). Dat betekent niet dat de visies in de formele en de functionalistische modellen helemaal inwisselbaar zijn (zie Fischer 2007: 273-274 voor een bespreking). Zo wordt de interesse voor de diachronie van negatieverschijnselen, die in het grammaticalisatiemodel van Roberts & Roussou passen, en voor V2-fenomenen, die een prominente plaats innemen in het formele onderzoek naar de linkerperiferie (zie Harbert 2007: 398-415) en de diachrone ontwikkelingen daarin (zie bijvoorbeeld Kiparsky 1995), doorgaans niet gedeeld door de functionalistische subjectificatieliteratuur.

‘welgevormd’), maar in de loop van het Nieuwengels ook een evaluatief en intensiverend adjectief werd (‘leuk’ – Adamson 2000: 50 spreekt van “speaker approval”), zoals bijvoorbeeld in *a lovely time*. Het interessante is dat Adamson kon aantonen dat die veranderende betekenis samenging met een veranderende positie: *lovely* vertoont door de eeuwen heen een steeds sterkere neiging uiterst links te gaan zitten in de adjectiefstreng. Dat wordt geïllustreerd in (44)-(45). In het eerste geval sluit *lovely* nauwer aan bij de oude betekenis, en komt het na het telwoord; in het tweede geval, de nieuwere constructie, neemt het plaats vóór het telwoord.

- (44) I never saw two **lovelier** Gentlemen in my Life, nor so beautiful a Virgin.
(Nieuwengels, 18^e eeuw: OED s.v. lovely)
- (45) those **lovely** two days last summer
(Hedendaags Engels: Google)

Een ander geval waarin elementen diachroon naar links opschuiven, is wanneer adjectieven determinatoren worden. Historische verschuivingen van de adjectiefklasse naar de determinatorklasse worden behandeld in Spamer (1979), Denison (2006), Breban (2006), Davidse e.a. (2008) en Van de Velde (2009b) voor het Engels, in Plank (1992) voor het Duits en in Van de Velde (2010) voor het Nederlands. Een en ander kan duidelijk gemaakt worden aan de hand van de syntactische veranderingen in het possessivum. Possessiva kunnen in oudere fasen van het Nederlands nog gecombineerd worden met een demonstrativum, zie (46). Dat kan tegenwoordig niet meer, en de reden daarvoor is dat het possessivum ingelijfd is bij de klasse der determinatoren, die in de regel onderling niet combineerbaar zijn (**die de mensen*). Interessant is nu dat met die overstap van de adjectiefklasse naar de determinatorklasse, het possessivum ook naar links opschuift. Het moet nu ter linkerzijde van de adjectieven staan, zodat de woordvolgorde in het 16^e-eeuwse voorbeeld in (47) nu uitgesloten is. De veranderende functie van het possessivum (van adjectief naar determinator), weerspiegelt zich in de vorm (linkswaartse verplaatsing).

- (46) Dairomme laet ons uwe onvertogen beschreven antworde hirup weten mit desen **onsen** bode
(Middelnederlands: MNW s.v. onvertogen)
- (47) Waerdighe **onse** zeer lieve ende beminde burgemeesteren
(Vroegnieuwederlands: Van der Horst 2008: 1035)

Hoewel ze tot het interpersoonlijke domein behoren, is het niet vanzelfsprekend de opkomst van de kopbepalingen in de Nederlandse NP als een geval van grammaticalisatie en subjectificatie te zien. Als zinsadverbia zoals *misschien*, *vermoedelijk* en *wellicht* oorspronkelijk op zinsniveau opereerden, en pas later als kopbepalingen zijn gaan functioneren, dan zijn ze niet *opgeklommen* in de hiërarchische structuur, maar veeleer *afgedaald* naar het niveau van de NP. De oplossing voor dit probleem is een *constructionele* aanpak: grammaticalisatie werkt niet per se op lexicaal niveau, maar kan zich op het niveau van de schematische constructies voordoen (zie ook Bybee 2007; Traugott 2008; Trousdale 2008; Van de Velde 2009a: 137-140). De ontwikkeling van focuspartikels of van epistemische zinsbrokken van het type *denk ik* is beschreven in de grammaticalisatie- en subjectificatie-

literatuur (zie Traugott 1995, 2006; Thompson & Mulac 1991; Brinton 1996), maar door vooral in te gaan op de vraag hoe de betekenis van individuele vormen verandert door de tijd heen, wordt een generalisatie gemist: het zijn niet de individuele adverbia die een voor een, onafhankelijk van elkaar hetzelfde grammaticalisatietraject doorlopen, maar het gaat om het ontstaan van een kavel, dat nieuwe gevallen aanzuigt. Het ontstaan van die kavel is het gevolg van een semantische verschuiving van predicaatsadverbia naar focuspartikels (zie §3.1). Met andere woorden: de NP als abstract templaat krijgt een extra laag: de syntactische boom zelf wordt naar boven toe uitgebreid, eerst met focuspartikels, later met allerlei andere zinsadverbia.

Hetzelfde geldt overigens voor de kavel voor determinatoren: wat er in eerste instantie plaatsvindt, is het ontstaan van een specifieke kavel voor determinatoren op het moment dat lidwoorden ontstaan (zie Himmelmann 1997, Lyons 1999), dat nadien gevuld wordt met allerlei andere elementen (zie Van de Velde 2010).

Over de vraag of het proces waarbij nieuwe kavels gegenereerd worden nog wel als grammaticalisatie kan doorgaan, lopen de meningen uiteen (zie o.a. Noël 2007), maar er mag op gewezen worden dat de aandacht voor dit soort ‘constructionalisaties’ – het ontstaan en de uitbreiding van lexicaal ondergespecificeerde constructies – recent gegroeid is (zie Bergs & Diewald 2008; Traugott 2008; Trousdale 2008). De inauguratie van een nieuwe kavel in de Nederlandse NP, zoals hier uiteengezet, beantwoordt alvast aan de drie parameters die Trousdale naar voren schuift om de grammaticalisering van een constructie te beoordelen, te weten (i) een toename van de schematiciteit, (ii) een toename van de productiviteit, en (iii) een afname van de compositionaliteit.

Met ‘schematiciteit’ bedoelt Trousdale de mate waarin de vorm en de betekenis van een constructie lexicaal en semantisch gespecificeerd zijn. Zo is de ditransitieve constructie ‘NP VP NP NP’ schematischer dan de ditransitieve reflexieve constructie ‘NP VP zich NP’ die ze sanctioneert, omdat in de ditransitieve reflexieve constructie één abstract onderdeel (NP) ingevuld is, en daarmee ook de betekenis ingeperkt wordt. De ditransitieve reflexieve constructie is op haar beurt weer schematischer dan de constructie ‘NP VP zich een ongeluk’, met een verdere lexicale invulling, en een nog minder ruime betekenis. De toegenomen schematiciteit van de kopbepalingen blijkt uit het feit dat steeds meer verschillende types elementen de kavel kunnen bezetten, niet alleen focuspartikels, maar ook zinsadverbia, PPs (*naar alle waarschijnlijkheid*), beknopte bijzinnen (*om het voorzichtig uit te drukken*) etc.

De groeiende productiviteit, Trousdale's tweede parameter, blijkt uit de frequentietoename van kopbepalingen, en de afname van de compositionaliteit, zijn derde parameter, blijkt uit de idiomatische betekenis die aan sommige van de zinsbrokken, zoals *zeg maar* of *ik geloof*, kleeft. Anderzijds is het zo dat met name wat de zinsbrokken betreft, de vorm zeker niet vastligt, zodat het met die afname van de compositionaliteit toch niet zo'n vaart lijkt te lopen.

Een belangrijke consequentie van wat in dit artikel verdedigd is, namelijk dat er in de loop van de geschiedenis allerlei kavels in NP gecreëerd worden, en dan in het bijzonder een kavel voor kopbepalingen in het Nieuwnederlands, is dat er niet zoiets is als een universeel NP-templaet. De architectuur van de NP kan verschillen van taal tot taal en van

taalfase tot taalfase.¹³ Dat gaat in tegen de opvatting dat de syntactische basistemplaten (CP, DP, PP etc.) stabiel zijn, en een onderdeel vormen van de Universele Grammatica (UG). In die opvatting kan hoogstens de invulling van die templaten met concrete elementen veranderen. Dat idee wordt bijvoorbeeld als volgt geformuleerd voor de diachronie van de NP in het Engels door Fischer & Van der Wurff (2006: 114):

As far as the order of the slots is concerned, there has been very little change in English, i.e. the (...) functional slots have always been there. What has sometimes changed is the categorial content of these slots, and the possible combinations of slots that have been allowed at the various stages.

De discussie over hoe stabiel de kavel in de NP zijn, is het scherpst gevoerd over de determinator. De vraag is of we bijvoorbeeld in het Protogermaans, waar er nog geen lidwoord was (zie Lehmann 1994: 28), al een kavel voor determinatoren hadden. Abraham (1997), Fischer & Van der Wurff (2006), Wood (2007a, b) en Leiss (2007) beweren van wel; Yamamoto (1989), Himmelmann (1997: 133), Lyons (1999: 323), Osawa (2003, 2007) en Van de Velde (2010) beweren impliciet of expliciet van niet. Het belangrijkste argument tegen de aanname van een determinator in het Protogermaans is dat geen enkel element dat vandaag tot de determinatoren gerekend wordt (*demonstrativa, possessiva* ...) in de oudst geattesteerde taalfasen beantwoordt aan de criteria voor determinatorschap. Als het Nederlands lang geleden inderdaad een kavel voor determinatoren heeft gekregen, dan is het idee dat het Nieuwnederlands de structuur van zijn NP verder heeft uitgebouwd met alweer een nieuwe kavel, niet a priori onwaarschijnlijk.

Daarmee is overigens nog niet verklaard waarom die kavel voor kopbepalingen uitge-rekend in 16^e eeuw ontstond. Een alomvattende verklaring is wellicht niet te geven (zie Van de Velde 2009a, hfst.9), maar er mag gewezen worden op een aantal curieuze parallellen. Zo is voor het Engels vastgesteld dat de mogelijkheden om sprekersattitudes uit te drukken aan de hand van adverbia door de eeuwen heen aanzienlijk toegenomen zijn: “[S]peaker comments have become increasingly adverbialized” (Swan 1988:538, zie ook Nevalainen 1994: 257). Dat lijkt ook voor het Nederlands niet onaannemelijk (Van der Horst 2008: 1864). Ook in het verbale domein zijn er parallellen: in het Nederlands wordt steeds drukker gebruik gemaakt van complexe hulpwerkwoordconstructies (Coupé 2007). Het heeft er alle schijn van dat overal in de grammatica bijzondere posities voorhanden komen voor interpersoonlijke kwalificatie van de propositie of stukken van de propositie. Het is mogelijk, maar helemaal niet zeker, dat die nieuwe mogelijkheden er gekomen zijn ter vervanging van oudere strategieën, die gebruik maakten van andere partikels waarvan de betekenis ons nu vaak ontgaat (zie Longacre 1976) of van woordvolgorde en prosodie.

13 Een van de beoordelaars merkt op dat een soortgelijke discussie woedt in de taalverweringsliteratuur: hebben kinderen kant en klare grammaticale categorieën in hun hoofd, of duiken die pas op wanneer ze de taal verwerven?

5 Besluit

In dit artikel is geargumenteed dat diachrone ontwikkelingen in de linkerperiferie zich niet alleen voordoen op zinsniveau, maar ook op het niveau van de NP. Het heeft er, meer bepaald, alle schijn van dat de Nederlandse NP sinds een paar eeuwen een nieuwe kavel gekregen heeft ter linkerkant van de determinatoren, waarin zgn. kopbepalingen een plaats kunnen krijgen. De functie van dit soort bepalingen is een interpersoonlijke kwalificatie te geven van de NP waar ze bijhoren. Als jonge loot begint die nieuwe vertakking van de syntactische NP-boom in het Vroegnieuwlands als een bescheiden twijgje: aanvankelijk kunnen alleen korte focuspartikels als kopbepaling optreden. Later wordt de loot steeds sterker, en begint die zelf intern te vertakken, wat leidt tot (brokken van) CPs op de positie voor kopbepalingen.

Deze ontwikkeling heeft gevolgen voor de synchrone beschrijving van de NP. Grammatica's die de kopbepaling uit de beschrijving van de NP weren op grond van de observatie dat focuspartikels kunnen wegdrijven van hun semantisch complement of achterop kunnen staan, gaan onterecht voorbij aan de diachronie. Het ziet er immers naar uit dat we ons in het midden van een langetermijnproces bevinden, waarbij kopbepalingen steeds consequenter op de linksperifere positie postvatten. Als die trend zich doorzet zullen 'weggedreven' (floating) focuspartikels op den duur een syntactisch archaïsme worden.

En wat met de DP-analyse? Vormt de determinator nog het sluitstuk van de NP als er nog een hogere schil is voor kopbepalingen? Natuurlijk staat de determinator in het hedendaags Nederlands sterker dan de kopbepaling, al was het maar omdat de determinator in tegenstelling tot de kopbepaling in veel syntactische contexten verplicht is, en je zou dat verschil kunnen honoreren door de determinator een geprivilegieerd statuut te geven in de NP. Dat kan door de kopbepaling los aan te hechten in de syntactische boomstructuur, bijvoorbeeld door adjunctie, zodat de frasale basisstructuur van het semantisch complement (c.q. een DP) onaangetast blijft.¹⁴ Maar afgaand op de aanzienlijke diachrone variatie in de kavel voor kopbepalingen én in de kavel voor determinatoren én in de kavel voor adjectieven (zie Van de Velde 2009a, hfst.6), ben ik toch geneigd voorzichtig te zijn met al te verregaande claims over een kant-en-klare structuur voor NPs in de UG. Waar de NP precies plaats voor biedt, verschilt van taalfase tot taalfase, en allicht ook van taal tot taal. De universaliteit van de determinator-kavel is bijvoorbeeld heel moeilijk theorie-onafhankelijk aan te tonen.¹⁵

14 Hans Broekhuis wijst me op het argument dat focuspartikels aan allerlei verschillende types constituenten (CP, PP, AP ...) vastgehecht kunnen worden (zie ook Barbiers 1995: 63-65). Betekent dit dat al die categorieën een extra laag gekregen hebben? Dat lijkt me niet a priori uitgesloten. De opkomst van zinsadverbia in de CP (Swan 1988) en de stelselmatige diachrone groei van de adjectiefgroep (Van der Horst 2008, met verwijzingen naar de Duitse literatuur over het 'erweiterte Attribut') wijzen erop dat het uitdrukken van sprekersoordelen aan de hand van bijwoorden in verschillende syntactische domeinen opduikt (zie ook §4). Overigens niet overal gelijktijdig: de zinsadverbia verschijnen eerst op zinsniveau, lang voor ze als kopbepaling in de NP gebruikt kunnen worden.

15 Sommige talen drukken deïxis bijvoorbeeld niet uit op het nomen of in de NP zoals in het Nederlands, maar als predicata of als adverbium (zie bijvoorbeeld Diessel 1999, hfst. 4). Iets soortgelijks geldt trouwens voor adjectieven: wat het Nederlands met attributieve adjectieven doet, wordt in heel wat talen verbaal uitgedrukt (zie bijvoorbeeld Stassen 1997).

Wellicht zijn er nog andere theoretische kwesties, die in het bestek van dit artikel echter niet aangesneden kunnen worden. Het verband tussen wat zich op het niveau van de NP afspeelt enerzijds en wat zich op het niveau van de zin afspeelt anderzijds, is op dit moment bijvoorbeeld nog niet helemaal helder. Zo is het aannemelijk, maar niet bewezen, dat *denk ik*-brokken eerst op zinsniveau als parenthese ontstaan zijn (zie Fischer 2007, hfst. 6), voordat ze als elliptische boom 'geënt' konden worden in de NP. Dit artikel heeft uiteraard niet de pretentie het laatste woord over de linkerperiferie van de NP uit te spreken, maar ik hoop duidelijk gemaakt te hebben dat er geen reden is om aan te nemen dat het frasale niveau voor syntactici bij voorbaat minder interessant is dan het zinsniveau.